

Nové koncepcie učení, obsahu a forem

Koncepcia tvorivého vyučovania

Irena Lokšová

V modernej pedagogike nadobúda tvorivosť osobitný význam – najmä zo zorného uhla efektívnej realizácie komplexného rozvoja osobnosti žiakov v edukačnom procese. Tvorivé vyučovanie rozvíja predovšetkým ich schopnosti tvorivého myslenia, motiváciu k tvorivej činnosti a k učeniu, imaginačnú a fantáziu, záujmy o tvorivé aktivity, tvorivé zručnosti, a poskytuje im možnosť prežívania pocitov sebauspokojenia, sebarealizácie a sociálneho ocenenia vlastnej tvorivej produkcie.

V úvode tohto príspevku je potrebné zdôrazniť, že *koncepcia tvorivého vyučovania* predstavená v tejto skrátenej podobe je prezentovaná v podrobnej verzii (Lokšová a Lokša, 2001).

Koncepcia tvorivého vyučovania je zameraná na rozvíjanie tvorivého potenciálu žiakov. Predstavuje komplex teoretických a empirických poznatkov v oblasti cieľov, metód a nástrojov, ktoré smerujú k rozvíjaniu tvorivosti žiakov a k formovaniu tvorivej osobnosti vo vyučovaní. Vychádza najmä z nosných poznatkov súčasnej psychológie a pedagogiky o distribúcii tvorivosti v ľudskej populácii a o jej rozvíjateľnosti v procese edukácie.

Sústreďuje sa najmä na vytváranie a aplikáciu systému poznatkov o tvorivosti, o jej procesoch a produktoch v učebnej činnosti, o tvorivých situáciách, o tvorivých subjektoch a ich vzájomnej interakcii v podmienkach vyučovania a o didaktických prostriedkoch rozvíjania tvorivosti žiakov v edukačnom procese. Rieši základné koncepčné otázky taxonómie cieľov výchovy k tvorivosti a ich transformácie do konkrétnych didaktických prostriedkov, edukačných programov a stratégií aplikovateľných v praxi tvorivého vyučovania.

Základom tvorivého vyučovania je utváranie podmienok pre rozvoj tvorivosti žiakov a pre uplatnenie rôznych druhov tvorivých činností vo vyučovaní. To predpokladá uskutočniť didaktickú analýzu obsahu učiva z hľadiska

možností rozvíjania tvorivosti a metodické postupy orientovať tak, aby žiaci získavali poznatky vlastnými aktivitami a prostredníctvom tvorivých vyučovacích metód.

Tvorivosť predstavuje určitú zručnosť, ktorej sa môžu žiaci naučiť, resp. ktorú môžu vo vyučovaní prostredníctvom učebnej činnosti zdokonaľovať. K tomu však musia byť oboznámení s obsahom učiva a s tvorivým postupom riešenia učebných úloh. Tento postup sa musia naučiť aktívne používať (napr. pri tvorbe koláží vo výtvarnej výchove musí učiteľ najprv žiakov naučiť techniku koláže, až potom ich môže usmerniť pri tvorbe dobrej koláže, alebo v matematike treba najprv naučiť žiakov riešiť úlohy určitého typu, až potom môžu vytvárať nové riešenia daných úloh a pod.).

Ústredným činiteľom tvorivého vyučovania je učiteľ, ktorý pozná teóriu tvorivosti a didaktické prostriedky rozvíjania tvorivosti žiakov a uplatňuje ich v praxi tvorivého vyučovania.

Učiteľ môže rozvíjať tvorivosť žiakov predovšetkým cez obsah učiva jednotlivých predmetov. Z neho sa vyčleňujú problémy a odvíjajú rôzne metódy tvorivého vyučovania, najmä:

- problémové metódy – problémový výklad, metóda riešenia problémových úloh,
- dialogické problémové metódy – tvorivé dielne, tvorivé semináre,
- výskumná metóda, metóda autentického výskumu, metóda riadeného objavovania,
- metóda zmeny úloh netvorivého charakteru na úlohy divergentného typu,
- metóda voľby diferencovaných úloh,
- inšpiratívne metódy – čítanie životopisov vedcov, umelcov, atď.,
- demonštračné a laboratórne metódy (pokusy v škole),
- heuristické metódy – metóda heuristického rozhovoru, brainstorming a jeho varianty – (pingpongový brainstorming, brainwriting, questionstorming), hobo metóda, Gordonova metóda, metóda Philips 66,
- metóda 653, atď.,
- hry ako metóda, didaktické hry,
- akčné metódy (aktivizujúce metódy) – situačná metóda, inscenačná metóda, simulačná metóda, dramatizácia,
- projektové metódy,
- relaxačno-aktivačné metódy.

Do tvorivej výučby vstupujú aj nové formy a nová didaktická technika (počítače, multimédiá, internet).

Pri realizácii koncepcie tvorivého vyučovania v praxi školy možno v teore-

tickej roviny vychádzať z *konceptie premeny retroaktívnej výchovy* (typickej pre náš nedávny školský systém) *na výchovu proaktívnu*.

Retroaktívna výchova, pri ktorej pedagóg reaguje určitým spôsobom až na nejakú konkrétnu činnosť, konanie dieťaťa, s cieľom nejakým nešpecifickým spôsobom deti zamestnať, je vo svojej podstate výchovou proti tvorivosti.

Proaktívna výchova predstavuje opak predchádzajúcej konceptie – keď pedagóg neustále premýšľa, aké situácie, hry a úlohy pripraví a aké metódy a postupy použiť, aby sa žiaci optimálne rozvíjali v súlade s výchovno-vzdelávacími cieľmi. Ak chce výchova dosiahnuť kreatívizačný účinok, musí subjekty neustále uvádzať do nových, im neznámych situácií. Tým sa z vychovávaného stáva aktívny jedinec, ktorého činnosť vyžaduje samostatnosť a tvorivosť.

Realizátorom tvorivého vyučovania je učiteľ, ktorý je pri rozvíjaní tvorivosti žiakov nenahraditeľný; integrálnou súčasťou riešenia teoretických i praktických aspektov tejto problematiky je aj analýza jeho vlastností, postojov k tvorivým žiakom, k prejavom ich tvorivosti vo vzťahu k utváraní tvorivej atmosféry v triede tak, aby tvorivé vyučovanie bolo čo najefektívnejšie. Vzájomná interakcia učiteľa a žiakov ako svojráznych tvorivých osobností musí preto vyústiť do ich samostatnej tvorivej činnosti.

Tvorivosť podlieha vplyvom prostredia, predovšetkým cieľavedomým výchovným vplyvom, možno ju trénovať, rozvíjať. Pri rozvíjaní tvorivosti žiakov vo vyučovaní treba rešpektovať fakt, že rozvoj ich psychických procesov a vlastností, intelektuálnych a tvorivých schopností neprebíha rovnako a rovnakým tempom. Preto každý žiak potrebuje pre svoj tvorivý výkon špecifické podnety, ktoré môžu mobilizovať jeho tvorivú aktivitu a schopnosti.

Efektívne rozvíjať tvorivosť žiakov nemožno bez diferencovaného aplikovania všeobecných poznatkov o vývine psychiky jedinca vôbec a o vývine tvorivosti zvlášť.

Významnú rolu vo vývinových procesoch tvorivosti žiakov hrá vnútorná i vonkajšia motivácia. Pôsobí ako aktivizujúci činiteľ, podporujúci snahu a ochotu žiakov rozvíjať tvorivé schopnosti, čo vytvára predpoklady pre cieľavedomé výchovné pôsobenie. Z hľadiska správneho motivovania žiakov k tvorivej činnosti je dôležité rešpektovanie vývinových súvislostí motivácie a tvorivosti. Zatiaľ čo v prvých ročníkoch mladšieho školského veku prevláda vonkajšia motivácia (navodzovanie aktivít zvonku), neskôr je možné stále častejšie využívať vlastnú aktivitu žiakov pri výbere úloh a problémov vo vyučovaní, pri hodnotení riešení problémov a nápadov spolužiakov i vlastných. Tento prechod od vonkajšej motivácie k vnútornej prebieha v procese interiorizácie cieľových motivačných požiadaviek vyučovania žiakmi, v nad-

vážnosti na osvojovanie si poznatkov, zručností a rozvoj ich psychických funkcií v spojení s učebnými osnovami.

Základné princípy rozvíjania tvorivosti žiakov v tvorivom vyučovaní:

- tvorivosť je vlastná všetkým psychicky zdravým jednotlivcom,
- má procesuálny charakter,
- rozvíja sa činnosťou,
- od tvorivej činnosti žiaka netreba očakávať bezprostredný sociálny prínos, má však veľký význam pre rozvíjanie jeho poznávacích a rozumových schopností a mnohostranný vývin osobnosti,
- zmena úloh netvorivého typu na tvorivé a konvergentného typu na divergentné úlohy rozvíjajúce tvorivosť, je primárnou formou rozvoja tvorivosti žiakov,
- rozvíjanie tvorivosti vo vyučovaní musí vychádzať z učebných cieľov, obsahu učiva a prebiehať v interakcii s komplexom iných učebných činností žiakov.

S týmito princípmi korešpondujú zistenia našich výskumov zameraných na overenie efektívnosti metód na rozvíjanie tvorivosti bezprostredne vo vyučovacej praxi (Lokšová a Lokša, 1996, 1999). Na základe ich zovšeobecnenia a kvalitatívnej analýzy teoretických poznatkov o problematike rozvíjania tvorivosti žiakov v edukačnom procese možno formulovať **teoretické východiská tvorivého vyučovania**:

1. Každý psychicky zdravý jednotlivec (v tvorivom vyučovaní žiak aj učiteľ) disponuje určitou úrovňou tvorivosti uplatňujúcou sa v rôznych činnostiach, pričom rozdiel medzi jednotlivcami je v úrovni a zameraní tvorivosti.
2. Tvorivosť podlieha vplyvom prostredia, predovšetkým cieľavedomým výchovným vplyvom, je rozvíjateľná, možno ju rozvíjať. Tvorivý potenciál sa dá zámerným pôsobením ovplyvniť ako každá iná psychická funkcia, možno ho facilitovať a posilňovať.
3. Tvorivosť má procesuálny charakter a rozvíja sa prostredníctvom tvorivých činností. Vhodne volenými a zámerné navodzovanými činnosťami ju možno zvyšovať. Základnou činnosťou žiakov v škole je učiť sa. Ich tvorivosť sa preto môže najefektívnejšie rozvíjať práve vo vyučovacom procese, v riadenom učení pod vedením učiteľa.
4. Tvorivosť sa vo vyučovaní rozvíja predovšetkým zámerným navodzovaním tvorivej aktivity žiakov prostredníctvom tvorivých situácií, úloh tvorivého charakteru, riešenia problémov, atď. Koncepcia tvorivého vyučovania predstavuje ucelený komplex cieľov, vzťahov, metód, programov a postupov smerujúcich k vytváraniu predpokladov pre rozvoj prvkov

tvorivosti v ich činnostiach, k uplatňovaniu rôznych druhov tvorivých činností vo vyučovaní a v konečnom dôsledku k zvyšovaniu tvorivého myslenia a formovaniu tvorivej osobnosti žiakov.

5. Kritériom tvorivosti žiakov je subjektívna, psychologicky zvýraznená novosť, ktorá nemusí byť novosťou aj z hľadiska spoločenského. Chýba u nej spravidla aktuálny sociálny význam. Od tvorivej činnosti žiakov neočakávame bezprostredný sociálny prínos, sme však presvedčení o jej veľkom význame pre rozvíjanie rozumových a poznávacích schopností a mnohostranný vývin ich osobnosti.
6. Vhodne volená motivácia, nadväzujúca na obsah učiva posilňuje rozvoj tvorivosti žiakov.
7. Základnými metódami tvorivého vyučovania sú: riešenie problémov, tvorivé situácie, tvorivé úlohy (nahradenie časti netvorivých úloh úlohami divergentného charakteru), tvorivá komunikácia, programy rozvíjania tvorivosti žiakov.
8. Ústredným činiteľom tvorivého vyučovania je učiteľ, ktorý realizuje jeho ciele, obsah, a využíva tvorivé didaktické prostriedky vyučovania.
9. Najefektívnejšími diagnostickými nástrojmi identifikácie tvorivosti žiakov v škole sú konsenzuálne techniky zisťovania tvorivosti.
10. Očakávanie hodnotenia môže pôsobiť na rozvoj tvorivosti žiakov inhibíívne, môže znižovať ich tvorivosť. Pri hodnotení produktov učebnej činnosti žiakov v tvorivom vyučovaní je potrebné aplikovať demokratické a humanisticky orientované hodnotenie.
11. Relaxácia môže byť efektívnou zložkou didaktických postupov (programov, komplexov, rozvíjajúcich cvičení, tvorivých úloh a pod.) rozvíjania tvorivosti žiakov v tvorivom vyučovaní. Evokuje u žiakov zvýšenú emotívnosť, imaginatívnosť, vnímavosť a senzitivnosť na problém, navodzuje v triede netypickú atmosféru tvorivého prostredia.

Koncepcné a metodologické problémy tvorivého vyučovania sú reflektované v dvoch úrovniach poňatí:

1. *Užšie poňatie cieľov, obsahov a metodiky tvorivého vyučovania* ho redukuje iba na systém (jeho tvorbu, vývoj a uplatnenie) adekvátnych podmienok a didaktických prostriedkov pre rozvíjanie tvorivosti žiakov vo vyučovaní. V hraničnom pásme nachádzajúcim sa najbližšie k širšiemu poňatiu tvorivého vyučovania ide aj o kreativizáciu obsahu učiva jednotlivých predmetov, resp. metodických a organizačných štruktúr výučby.
2. *Širšie poňatie*, ku ktorému sa prikláňame, vychádza z procesov humanizácie a demokratizácie školy. Tvorivé vyučovanie poníma ako komplex vzájomných interakcií tvorivých činností učiteľa, žiaka a okolia školy (ro-

dičia, štátne, spoločenské inštitúcie a iné), realizovaných v procesnom systéme vyučovania na báze kreativizácie obsahu učiva vychádzajúceho z učebných cieľov jednotlivých predmetov, s využitím tvorivých didaktických prostriedkov.

Charakteristiky modelu tvorivého vyučovania

1. Ciele

1a) *Ideál – tvorivý žiak*

Ideálnym, konečným cieľom tvorivého vyučovania je tvorivá osobnosť žiaka.

1b) *Inštitucionálne ciele*

Tieto ciele možno konkretizovať prostredníctvom tzv. profilu absolventa, ktorý predstavuje štruktúru požadovaných vedomostí, zručností, vlastností a charakteristík absolventa daného stupňa školy.

1c) *Predmetové ciele*

Sú formulované v učebných osnovách jednotlivých predmetov. Z nich sa odvíjajú ciele tematických celkov a na najnižšej úrovni ciele konkrétnych tvorivých vyučovacích hodín, alebo jednotiek. Z nich sa odvíjajú špecifické ciele.

1d) *Kognitívne výučbové ciele*

Do tejto oblasti tvorivého vyučovania patrí predovšetkým osvojovanie si vedomostí, poznatkov, faktov a intelektuálnych zručností (predovšetkým riešenie problémov a tvorivých úloh divergentného charakteru).

1e) *Afektívne výučbové ciele*

Zahŕňajú predovšetkým osvojovanie si motivačných, postojoyých, emocionálnych a hodnotových charakteristík v edukačnom procese realizovanom prostredníctvom tvorivého vyučovania.

1f) *Psychomotorické výučbové ciele*

V tejto oblasti tvorivého vyučovania ide o osvojovanie si rôznych psychomotorických zručností (napr. zručností pri kreslení, pri telesnom pohybe, pri manipulácii s predmetmi a nástrojmi, pri dramatinizácii) pri činnostiach, ktoré vyžadujú nácvik nervosvalovej koordinácie.

Napr. pri rozvíjaní tvorivosti žiakov vo vyučovaní výtvarnej výchovy sa žiak najprv musí naučiť poznatky o výtvarných technikách (kognitívne výučbové ciele), je potrebné uňho rozvíjať výtvarnoestetické a emocionálne čítanie (afektívne výučbové ciele), ale je nevyhnutné zároveň nacvičovať aj jeho kresliarsku, resp. maliarsku zručnosť (psychomotorické výučbové ciele).

2. Žiak

2a) *Vekové špecifiká*

Predstavujú veľmi dôležitý aspekt efektívnosti rozvíjania tvorivosti žiakov v tvorivom vyučovaní. Pri realizácii jeho cieľov učiteľ musí prihliadať na vekové špecifiká:

1. obdobia mladšieho školského veku,
2. obdobia staršieho školského veku,
3. obdobia veku adolescencie,
4. obdobia veku dospelosti.

2b) Kreativizácia

Takáto charakteristika tvorivého vyučovania vychádza z jeho základných princípov a teoretických východísk. Cieľom procesu kreativizácie žiaka v tvorivom vyučovaní je tvorivý žiak.

2c) Humanizácia

Humanistická orientácia tvorivého vyučovania vyjadruje, že tvorivosť ako prostriedok humanizácie predstavuje základný činnosťný princíp socializácie, sebaupravovania a formovania osobnosti žiaka v humanistickej orientovanej škole.

2d) Kognitívne charakteristiky

Jedná sa o rozvíjanie kognitívnych psychických procesov žiaka a to najmä:

1. vnímania,
2. pamäti – zapamätávania, podržania v pamäti a znovuvybvavenia, spomenutia si na fakty, informácie,
3. myslenia
  - a) konvergentné – možno ho charakterizovať ako logicko-deduktívne, uplatňujúce sa v úlohách s jedným riešením, alebo s ohraničeným počtom správnych odpovedí, ktoré logicky vyplývajú z daných operácií – zbiehavé myslenie (jednoduché konkrétne myšlienkové operácie, abstrakcia a syntéza, analogické myslenie a hodnotiace);
  - b) divergentné – pri ktorých sa myšlienkový proces rozbieha v najneočakávanejších smeroch s neobmedzeným počtom riešení. Zahŕňa proces reorganizácie a reštrukturalizácie vedomostí, vedie k originálnym produkciám, ktoré sú výsledkom skúseností a nových kombinácií vznikajúcich z toho, čo je už známe – myšlienkové operácie pri riešení úloh divergentného charakteru;
  - c) tvorivé – najvyššia forma tvorivého procesu učenia a najkomplexnejšia kognitívna funkcia – syntéza konvergentného a divergentného myslenia.

2e) Afektívne charakteristiky

Jedná sa predovšetkým o osvojovanie si adekvátnych postojov žiakov k tvorivému vyučovaniu, o rozvíjanie ich vnútornej motivácie na riešenie tvorivých úloh, o formovanie adekvátnych hodnotových orientácií žiakov (humánne, etické, estetické hodnoty) a o citovú výchovu realizovanú v procese tvorivého vyučovania (naučiť žiakov napr. tolerancii, rozvíjať ich sociálne vzťahy, kooperáciu a komunikáciu s učiteľmi, spolužiakmi a inými ľuďmi).

2f) Psychomotorické charakteristiky

Ide o nacvičovanie a výučbu praktických zručností, napr. ako pracovať so skúmkami, prístrojmi, kresliť, rysovať, písať a pod.

3. Učiteľ**3a) Tvorivá osobnosť**

Tvorivá osobnosť učiteľa je ústredným činiteľom tvorivého vyučovania. Učiteľ musí nielen poznať teóriu a metodológiu rozvíjania tvorivosti žiakov, ale musí byť sám tvorivým. Tvorivú osobnosť učiteľa charakterizujú základné znaky, a to predovšetkým – humanistická orientácia, inovačná výučba a tvorivé sebarefektívne a sociálno-komunikatívne zručnosti.

3b) Celoživotné vzdelávanie

Realizácia cieľov a obsahu tvorivého vyučovania zo strany učiteľa predpokladá neustále rozvíjanie jeho znalostí a schopností tvorivo učiť, predovšetkým ovládať

teóriu a metodiku tvorivého vyučovania. To môže zabezpečiť iba komplexný inštitucionálny systém celoživotného vzdelávania učiteľov.

3c) *Sebarealizácia*

Proces formovania tvorivej osobnosti učiteľa v systéme celoživotného vzdelávania vytvára predpoklady pre jeho úspešnú profesijnú sebarealizáciu. Vývoj profesnej dráhy učiteľa od bodu výberu učiteľskej profesie, cez prax začínajúceho a potom skúseného učiteľa by mal vyústiť nie do roly „vyhasínajúceho, konzervatívneho“ učiteľa, ale naopak učiteľa tvorivého a na vrchole svojej kariéry zúročujúceho ovocie celoživotnej práce v prospech formovania tvorivej osobnosti žiaka v tvorivom vyučovaní.

3d) *Vedomosti*

Predstavujú rozvíjanie a prehĺbovanie vedomostí a znalostí učiteľa z oblasti teórie a metodiky tvorivého vyučovania v systéme celoživotného vzdelávania učiteľa.

3e) *Aplikácia*

Aplikačná úroveň predpokladá realizáciu komplexu interakcií tvorivých činností učiteľa, žiaka, okolia školy na báze kreativizácie obsahu učiva v praxi tvorivého vyučovania. Je to implementácia a využitie osvojených si vedomostí z teórie a z metodológie tvorivého vyučovania v konkrétnej práci so žiakmi pri realizácii výučbových cieľov.

3f) *Hodnotenie*

Zahŕňa sebareflexiu a hodnotenie výsledkov svojej práce, ale aj tvorivej produkcie žiakov vo vyučovaní, na báze jeho humanistickej a demokratickej orientácie. Môže obsahovať prípadne aj hodnotenie inými osobami (školský inšpektor, riaditeľ školy, supervízor).

4. *Učebný obsah*

4a) *Učebné plány*

Vymedzujú rozsah vyučovacích hodín jednotlivých predmetov pre jednotlivé stupne škôl. Učebné plány pre 5.–9. ročník obsahujú tri varianty, ktoré umožňujú riaditeľovi školy prostredníctvom rozširujúcich hodín dotvárať učebný plán podľa podmienok školy a záujmu žiakov. Rozširujúce hodiny môžu byť využité na zavedenie voliteľných predmetov, ale aj na posilnenie hodinovej dotácie jednotlivých predmetov v učebnom pláne. V tvorivom vyučovaní možno využiť napr. učebné plány s rozšíreným vyučovaním výchovných predmetov, v ktorých môže učiteľ špecifickými tvorivými metódami rozvíjať tvorivosť žiakov.

4b) *Učebné osnovy*

Obsahujú ciele a obsah jednotlivých učebných predmetov. Obsah vyučovania je členený na základné a rozširujúce učivo. Základné učivo sa má povinne preberať najneskôr v ročníku, v ktorom je osnovami stanovené. Témy základného, ale najmä rozširujúceho učiva umožňujú učiteľom jednotlivých predmetov plne realizovať tvorivý prístup pri výbere učebných úloh, metód a foriem práce so žiakmi pri rozvíjaní ich tvorivosti vo vyučovaní, v súlade s učebnými cieľmi a požiadavkami teórie vyučovania jednotlivých predmetov.

4c) *Tematické plány*

Konkrétny obsah školskej edukácie vymedzuje skladba vyučovacích predmetov daná učebnými plánmi, osnovami a tematickými plánmi.

4d) *Fakty*

Ako jeden z troch základných prvkov obsahu učiva (fakty, pojmy, generalizácia) predstavujú určité výpovede o konkrétnych objektoch (o časových údajoch, udalostiach, ľuďoch, miestach, veciach a pod.) Učenie sa faktom predstavuje základný prvok pre zvládnutie daného súboru učiva. Štruktúra obsahu učiva predstavuje určitý súbor faktov a ich vzájomných vzťahov k učebnej látke. V tvorivom vyučovaní je potrebné predkladať žiakom fakty zaujímavým spôsobom a rozvíjať ich schopnosť začleniť nové fakty do existujúcej štruktúry informácií. Treba pritom pamätať na to, že k tvorbe nových originálnych riešení dochádza na báze procesu reštrukturalizácie starých faktov, poznatkov a skúseností do nového obsahu.

4e) *Pojmy*

Pojmy predstavujú určité kategórie, alebo triedy vecí (myšlienok), ktoré majú spoločné určité najdôležitejšie podstatné vlastnosti. Pojmy je možné rozlišovať na konkrétne a abstraktné. Pojmy predstavujú základné stavebné kamene obsahu učiva. V tvorivom vyučovaní je napr. veľmi užitočnou pomôckou pre priblíženie štruktúry učiva žiakom pojmová mapa. Tvorba pojmovej mapy predstavuje tvorivý myšlienkový proces, ktorého produktom je vizuálne zobrazenie súvislostí a vzťahov medzi poznatkami v danej oblasti učiva.

4f) *Generalizácia*

Zovšeobecnenie predstavuje výraz, ktorý vyjadruje vzťahy medzi dvoma alebo viacerými pojmi. Učenie sa generalizáciám predstavuje v tvorivom vyučovaní rozvíjanie najvyššej formy kognitívnych procesov myslenia, tj. tvorivého myslenia. Generalizácie vychádzajúce z faktov a pojmov si vyžadujú syntézu konvergentného a divergentného myslenia. Charakterizuje ich predovšetkým to, že nie sú absolútne a jednoznačné, že sa týkajú mnohých jednotlivých prípadov a k ich potvrdeniu je potrebných viacero experimentov a overení v praxi.

5. *Didaktické prostriedky***5a) *Princípy***

Princípy tvorivého vyučovania vyjadrujú základné všeobecné pravidlá pre aplikáciu tvorivého vyučovania v praxi.

5b) *Organizačné formy*

Organizačné formy tvorivého vyučovania predstavujú vonkajšie usporiadanie podmienok, pri ktorých sa realizuje jeho obsah. Pre tvorivé vyučovanie sú charakteristické predovšetkým tieto formy: individuálne vyučovanie, skupinové vyučovanie, tímové a kooperatívne, projektové a diferencované vyučovanie. Pri tvorivom vyučovaní je potrebné, aby učiteľ podľa obsahu učiva vybral najvhodnejšiu formu, pričom by mal vychádzať z princípov a základných teoretických východísk tvorivého vyučovania a zvolenú formu vyučovania prispôbiť konkrétnym cieľom vyučovacej hodiny.

5c) *Materiálne didaktické prostriedky*

Pomôckou učiteľa v tvorivom vyučovaní sú učebnice. Medzi materiálne didaktické prostriedky (MDP) patria učebné pomôcky, technické výučbové prostriedky (audítívna, vizuálna, audiovizuálna technika, výučbové počítačové systémy) a ostatné MDP (organizačná a reprografická technika, výučbové priestory a ich vybavenie, vybavenie učiteľa a žiaka). Jednou z najdôležitejších pomôcok je učebnica.

Učebnica predstavuje základné médium vyučovania. Je zdrojom obsahu vzdelávania pre žiakov a zároveň predstavuje aj významný didaktický prostriedok pre

učiteľa. V tvorivom vyučovaní je dôležité, aby učebnica poskytovala žiakovi taký súbor informácií a spôsobov, ktorý rozvíja jeho tvorivosť, preto by väčšina úloh predkladaných v učebniciach mala byť divergentného charakteru a poznatky by mali byť podávané zaujímavým spôsobom, rozvíjajúcim vnútornú motiváciu žiakov k učeniu. Poznatková t.j. obsahová a jazyková štruktúra, ale aj motivačné a komunikačné aspekty učebných textov pre tvorivé vyučovanie by mali vychádzať zo základných princípov a teoretických východísk koncepcie tvorivého vyučovania.

5d) *Problémové metódy*

Učenie sa riešením problémov predstavuje základnú metódu tvorivého vyučovania.

5e) *Heuristické metódy*

Podstata týchto metód spočíva v tom, že žiaci sa v procese tvorivého vyučovania aktívne zúčastňujú na objavovaní nových poznatkov a riešení úloh, t.j. na osvojovaní učiva. Pritom neriešia samostatne celé úlohy, ale postupujú podľa jednotlivých etáp – krokov riešenia.

5f) *Aktivizačné metódy*

Tieto metódy tvorivého vyučovania pôsobia stimulačne a facilitačne na rozvoj tvorivého myslenia žiakov na báze kreativizácie obsahu učebnej látky. Patria sem predovšetkým metóda situačná, inscenačná, simulačná a dramatizácia.

6. *Stratégia*

6a) *Riadenie triedy*

Základným cieľom riadenia triedy v tvorivom vyučovaní je vytvorenie priaznivého prostredia, stimulatívnej socioemočnej klímy a tvorivej atmosféry facilitujúcej rozvoj tvorivosti žiakov. Učiteľ v tvorivom vyučovaní pri riadení triedy vychádza z humanistických tradícií, pričom vystupuje skôr ako facilitátor tvorivosti a poradca vo vyučovaní, než ako predstaviteľ autority a prísnej disciplíny v triede.

6b) *Humanizácia*

Táto charakteristika tvorivého vyučovania znamená predovšetkým dôslednú humanistickú a demokratickú orientáciu inováčnej výučby na žiaka. Tejto problematike sme venovali osobitnú kapitolu.

6c) *Hodnotenie*

Hodnotenie v tvorivom vyučovaní je orientované na humánne postoje a vzťahy učiteľa k žiakovi ako k ľudskej osobnosti. Klasifikačný poriadok učiteľ tvorivo aplikuje na podmienky vyučovania, s dôrazom na humánnu stránku hodnotenia. Zdôrazňuje sa predovšetkým motivačná a nielen poznávací funkcia hodnotenia. K tejto charakteristike patrí aj hodnotenie efektívnosti tvorivého vyučovania s dôrazom na posudzovanie faktorov novosti a užitočnosti v produkcii žiakov pri riešení učebných úloh. Pri hodnotení produktov a výsledkov učebnej činnosti žiakov v tvorivom vyučovaní je potrebné aplikovať demokratické a humanisticky orientované hodnotenie, pri ktorom prevláda slovné hodnotenie nad klasifikáciou. Učiteľ pritom musí mať na pamäti, že obavy z hodnotenia môžu na tvorivý výkon žiakov pôsobiť inhibíívne.

6d) *Tvorivé úlohy*

Nahradenie časti netvorivých učebných úloh úlohami divergentného charakteru patrí medzi základné metódy tvorivého vyučovania.

6e) *Tvorivé vyučovacie hodiny*

Obsah a štruktúra tvorivej hodiny patrí k základným stratégiám tvorivého vyučovania. Prostredníctvom tvorivých hodín sa realizujú jeho ciele a obsah. Tvorivé

hodiny ako stratégia tvorivého vyučovania môžu byť realizované prostredníctvom rozvíjania faktorov tvorivosti (fluencie, flexibility, originality, redefinovania, elaborácie, senzitivity, atď.), prostredníctvom aplikácie tvorivých metód (problémových, heuristických, aktivizačných, atď.), alebo môžu byť realizované ako celé bádateľské hodiny, prostredníctvom výskumnej metódy.

6f) *Tvorivé programy*

Programy tvorivého vyučovania predstavujú komplexný systém didaktických prostriedkov a spôsobov ich aplikácie v tvorivom vyučovaní, prostredníctvom ktorých učiteľ cielavedome rozvíja tvorivosť žiakov v konkrétnych učebných predmetoch. V praxi tvorivého vyučovania predstavujú významnú stratégiu, vychádzajúcu z učebných plánov a osnov daného predmetu.

7. Podmienky

7a) *Vzdelávacia politika*

Predstavuje edukačnú politiku spoločnosti (vlády, ministerstva školstva, škôl a iných spoločenských inštitúcií), a to vo všetkých článkoch školského systému – v jeho riadení, cieľoch, podmienkach, metódach, organizačných formách aj v materiálnych prostriedkoch investovaných do vzdelania. Jej charakter a realizácia v konkrétnych spoločenských podmienkach sa premieňa vo formovaní koncepcie, metodológie a v praxi tvorivého vyučovania.

7b) *Okolie školy*

Táto charakteristika predstavuje vzťahy medzi školou a rodinou, školou a okolitými inštitúciami. Sú to aj aktivity školy vo vzťahu k spoločnosti, akými sú napr. osvetová a iná vzdelávacia činnosť školy, alebo vplyvy okolitého prostredia na rozvoj tvorivého vyučovania v škole (napr. zabezpečenie učebnicami, materiálnym vybavením, intervenciami zo strany rodičov, alebo okolitých inštitúcií na podporu rozvoja tvorivosti v škole a pod.). Vplyvy systémového prostredia – okolia školy môžu pôsobiť na rozvoj tvorivosti školy facilitatívne, ale aj negatívne.

7c) *Manažment školy*

Táto charakteristika sa prejavuje v kvalite tvorivého vyučovania najmä tým, že vytvára adekvátne podmienky pre jeho zabezpečenie vo vnútri školy. Realizuje sa predovšetkým v troch hlavných oblastiach, a to: 1. v plánovaní pedagogického procesu a jeho materiálnom zabezpečení, 2. v organizácii vyučovacieho procesu v rámci školy, 3. v jeho kontrole a hodnotení. Efektívne tvorivé vyučovanie predpokladá riadenie školy ako samosprávnej inštitúcie s vysokou participáciou učiteľov, rodičov aj žiakov a priateľov školy v samospráve školy. Tým sa zvyšuje vzájomná kooperácia všetkých zúčastnených subjektov edukačného procesu na manažmente školy a vytvárajú sa podmienky pre slobodu a rozvoj tvorivosti školy. Základnými prvkami moderného manažmentu súčasnej školy sú demokratizácia, humanizácia a decentralizácia. Ústredným cieľom manažmentu školy orientovaného na rozvoj tvorivosti žiakov je vytváranie nevyhnutných organizačných, materiálnych a personálnych predpokladov pre tvorivé vyučovanie.

7d) *Organizácia*

Organizácia výučby, resp. práce žiakov v triede je dôležitým faktorom tvorivého vyučovania. Organizácia výučby v tvorivom vyučovaní zahŕňa problematiku organizácie práce so žiakmi v triede (neformálne, resp. formálne vedenie triedy), ako aj vytváranie organizačných podmienok pre prácu žiakov z aspektu využitia rôznych metód a foriem tvorivého vyučovania. Tu ide napr. o usporiadanie nábytku v triede pri skupinovom, projektovom, alebo individuálnom vyučovaní, o celkový

charakter výtvarného a estetického riešenia interiéru triedy (nástenky, učebné pomôcky a ich rozmiestnenie atď.) tak aby prostredie triedy pôsobilo inšpiratívne, motivujúco a facilitačne na rozvoj tvorivosti žiakov.

7e) *Vybavenie*

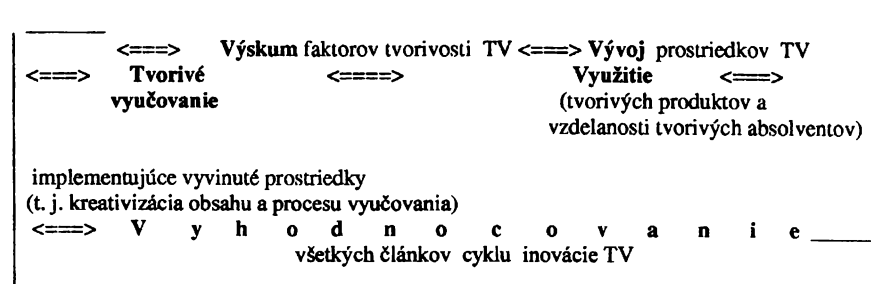
Vybavenie triedy (učebne) predstavuje účelové zariadenie na vyučovanie, ktoré má vytvoriť optimálne pracovné prostredie pre aktérov tvorivého vyučovania (učiteľa a žiakov) vyvážené po stránke zrakovej, akustickej, tepelno-vzdušnej, ergonomickej a materiálno-technickej. Pri vybavení učebne pre tvorivé vyučovanie treba prihliadať najmä na to, aby vytváralo podmienky pre samostatnú a tvorivú učebnú činnosť žiakov a umožňovalo dispozičnú variabilitu (napr. posúvateľné pracovné stoly pre žiakov, stoličky s viacerými pohybovými možnosťami a pod.) a poskytovalo možnosti pre využitie najmodernejších technických vyučovacích prostriedkov.

7f) *Technológia vzdelávania*

Tvorivé vyučovanie vyžaduje rozvíjanie aplikácií informačných technológií pre učiteľov (poznatky, prostriedky a metódy na vytváranie, ukladanie, šírenie a vyhľadávanie informácií o teórii a metodike tvorivého vyučovania), tvorbu a využitie didaktických programov (softwary na vyučovanie podporované počítačom, aplikáciu virtuálnej reality vo vyučovaní a pod.), rozvíjanie metód pedagogickej diagnostiky tvorivosti žiakov, technológiu uplatnenia technických vyučovacích prostriedkov v tvorivom vyučovaní, princípy projektovania programov tvorivého vyučovania a pod.

Koncepcia metodológie skúmania a inovácie tvorivého vyučovania vychádza z trojčlenného chápania metodológie vied o výchove ako metodológie výskumu, vývoja a vyhodnocovania, ktoré sa zakladá na modeli inovačného cyklu ako cyklu plánovitej vzdelávacej zmeny: Výskum – Vývoj – Produkcia hodnôt (vzdelanosti) – Užitie hodnôt (vzdelanosti v spoločenskej praxi i v osobnom živote) – Vyhodnocovanie každého subsystemu (článku inovačného cyklu) s priamymi a spätnými väzbami (Švec, 1998).

Na báze tohto poňatia metodológie vedy o výchove možno konceptuálny model metodológie skúmania a inovácie tvorivého vyučovania graficky znázorniť takto:

Obrázok 1: Model metodológie skúmania a inovácie tvorivého vyučovania (TV)

Vychádzajúc zo širšieho poňatia koncepcie tvorivého vyučovania ako komplexu interakcií tvorivých aktivít učiteľa, žiaka a okolia školy v procese edukácie, našej definície tvorivosti, modelov tvorivého vyučovania a metodológie tvorivého vyučovania formulovali sme **definíciu tvorivého vyučovania**:

Tvorivé vyučovanie predstavuje komplex interakcií tvorivých činností učiteľa, žiaka a okolia školy, realizovaných v edukačnom procese s cieľom kreativizácie obsahu učiva, s využitím tvorivých didaktických prostriedkov a tvorivých metodicko-organizačných foriem a stratégií výučby. Jeho tvorivým výstupom je vytváranie pre žiaka, alebo určitú skupinu (spolužiaci, učitelia, okolie školy) nových, užitočných riešení učebných úloh, resp. tvorivých produktov.

Humanistická orientácia tvorivého vyučovania

Súčasný svet a predovšetkým pozícia človeka v spoločnosti sa rapídne menia. Ukazuje sa, že ak človek nemá byť strojom zničenia seba samého, prípadne celej biosféry na zemeguli, musí nájsť a prijať za svoju novú víziu sveta, ktorá bude založená na zdôrazňovaní osobnej zodpovednosti, a to nielen za seba, ale aj za udržiavanie a rozvíjanie života na báze porozumenia a aplikácie základných princípov etiky a morálky. „Človek ako Homo sapiens musí siahnuť na dno svojej genetickej podstaty, aby sa sám nepererobil na netvora“ (Podhradský, 1999, s. 8).

Hľadanie možných riešení súčasnej globálnej krízy civilizácie nachádza svoj výraz nielen vo formovaní nových filozofických smerov, prístupov a otázok, ale aj v úvahách o cieľoch a perspektívach výchovno-vzdelávacieho systému v súčasnej spoločnosti. Moderné pedagogické teórie sa snažia nájsť nové odpovede na základné otázky, akými sú napr.:

Akú nosnú koncepciu a smerovanie si má vybrať súčasná edukácia pri naplňovaní jej úsilia o hľadanie vlastnej autenticity a validity? Aké sú skutočné možnosti pedagogiky a školského systému v komplexe javov globálnej spoločenskej krízy, ktorý je sprevádzaný nerovnovážnym stavom hodnôt – keď vzdelávacia funkcia školy dominuje nad rozvíjajúcou a nad humánnym výchovným pôsobením školy na mládež?

Jedným z hlavných východísk riešenia týchto otázok sa môže stať humanistická orientácia školy, a to nielen jej informatívno-vzdelávacieho pôsobenia, ale rovnakou mierou aj formatívno-rozvíjajúcej sféry.

Pojem humanizácie charakterizuje okrem teoretického aj metodicko-pedagogický, procesuálny aspekt rozširovania a upevňovania všeobecných ľudských hodnôt (ako je svet, ľudský život, ochrana prírody, dobro, krása a tvorba, sloboda osobnosti, priateľstvo, poznatky, absencia násilia, účasť občanov na kontrole sociálneho života, atď.) vo vedomí a správaní človeka.

Vyjadruje stupeň včlenenia poznatkov o človeku a o týchto hodnotách do vyučovacieho procesu.

Pre súčasný sociálny rozvoj vo vyspelých krajinách sú typické rýchle zmeny a rastúca internacionalizácia. Vzdelávací systém sa vyvíja smerom k flexibilnejšej štruktúre, ktorá vo väčšej miere zodpovedá zmenám prostredia. Jeho cieľom je individualizácia študijných programov a efektívnejšia spolupráca medzi rôznymi typmi vzdelávacích inštitúcií. Nový aspekt zásadných zmien v edukácii predstavuje masové zavádzanie nových informačných a počítačových technológií do vyučovania. V súvislosti s tým vystupujú do popredia nové otázky, napr.: Bude sa meniť funkcia učiteľa v triede, keď budú mať žiaci priamy prístup k bohatým informačným zdrojom cez internet? Mal by učiteľ priamo intervenovať v oblasti prevencie detí pred špecifickými druhmi informácií (pornografia, rasizmus, extrémne politické názory a pod.)? Budú si môcť školy dovoliť financovať vysoké výdavky na zavádzanie a prevádzku týchto systémov (napr. telefónne účty) a iné? (Turner, 1999).

Reálna cesta, ako v pedagogike realizovať nevyhnutné radikálne zmeny, sa črtá v reorientácii filozofie a globálnej koncepcie vzdelávania v intenciách humanisticky orientovaných prístupov k osobnosti človeka ako subjektu edukácie.

Realizácia prestavby edukačného procesu v duchu humanistickej orientácie školy v praxi predpokladá:

- A. *Dôslednú realizáciu reformy učebných osnov*, s cieľom vytvoriť dynamický a vyvíjajúci sa nástroj výchovy a vzdelávania (teda nie administratívny, alebo statický projekt). Pritom je dôležité proces tvorby učebných osnov neustále konfrontovať s diskusiou o hodnotách a hodnotovom základe školy. Osnovy by sa mali redukovať tak, aby sa vytvoril väčší priestor pre humánnejšiu interakciu medzi učiteľom a žiakom a pre rozvoj tvorivosti žiakov.
- B. *Zásadnú zmenu v chápaní základnej funkcie školy*.

V našom základnom školstve – aj napriek určitému posunu v ostatných rokoch – ešte stále neúmerne prevažuje vzdelávacia funkcia školy nad funkciou výchovnou a rozvíjajúcou. Učenie má prevažne pamäťový charakter, učebná látka a rozsah učiva sú v niektorých predmetoch predimenzované, obsah vyučovania a didaktické metódy sú často málo flexibilné.

Prestavba školského systému založená na humanistickom ponímaní žiaka znamená, že vzdelávanie a výučba má obsiahnuť nielen poznávaciu učebnú činnosť, ale aj ostatné špecificky ľudské činnosti – prosociálne konanie, morálne založené rozhodovanie, hodnotenie a pod. V demokra-

tickej spoločnosti človek preberá na seba zodpovednosť za svoju profesionálnu kariéru, za úspešnosť, či neúspech svojej životnej cesty.

To predpokladá prechod od retroaktívnej koncepcie výchovy k proaktívnej výchove, akcentáciu rozvíjajúcej a výchovnej funkcie školy tak, aby sa stali prinajmenej rovnocenné jej vzdelávacej funkcii.

V tejto súvislosti nadobúdajú pri určovaní teoretickej orientácie humanistickej didaktiky (a tvorivého vyučovania zvlášť) osobitný význam nové výchovné predmety, ktoré môžu významnou mierou prispieť k formovaniu demokratického charakteru modernej školy. Tieto cieľové zložky výchovy pre pracovný a mimopracovný verejný a osobný život (Švec, 1994), ktoré majú výrazne interdisciplinárny charakter, je potrebné v teoretickej rovine ponímať ako nové dimenzie výchovy, ktoré sú integrálnou súčasťou filozofie výchovy a vzdelávania v demokratickej, sociálne trhovno orientovanej spoločnosti. Možno ich hodnotiť skôr ako posun novým smerom v komplexnom systéme edukácie, než ako doplnkovú zložku existujúceho systému.

C. *Systémovú aplikáciu moderných koncepcií vyučovania.*

Súčasná chápanie vyučovacieho procesu zdôrazňuje aktívnu úlohu žiaka pri vytváraní analytickej vedomostnej štruktúry, spracovávaní a využívaní poznatkov a tiež pri ich kritickom hodnotení. Preto aktuálne trendy vývoja edukácie preferujú aplikácie moderných koncepcií vyučovania, ako sú tvorivé vyučovanie, rozvíjajúce vyučovanie, alternatívne vyučovanie, projektové vyučovanie, výučba rozvíjajúca autoregulačné učenie u žiakov a pod.

D. *Skvalitnenie odbornej vysokoškolskej prípravy učiteľov.*

Ústredným činiteľom vo všetkých moderných humanisticky orientovaných koncepciách, zameraných na rozvíjanie tvorivej osobnosti žiaka je učiteľ, ako zdroj a hlavný realizátor zmien v školstve. Humanizácia školského systému a rozvoj tvorivého vyučovania musí nájsť primeraný odraz aj v príprave budúcich učiteľov.

Jedným z hlavných cieľov systému vysokoškolskej prípravy učiteľov sa stala individualizácia študijných programov na učiteľských fakultách. Celoživotné vzdelávanie učiteľov sa postupne čoraz viac profiluje ako základná podmienka skvalitňovania ich profesijnej prípravy. Príprava učiteľa najmä pre základné a stredné školstvo nemôže byť chápaná ako modifikácia edukácie učiteľov danej predmetovej aprobácie. Aj keď obsah vysokoškolského vzdelávania vychádza z vedných disciplín a oborových didaktík príslušných k vyučovacím predmetom základnej a strednej školy, rovnaký a nezastupiteľný význam má odborná pedagogicko-psychologická príprava, ktorá zohľadňuje všestrannosť učiteľovho pôsobenia na škole, ale i profesijná prax počas štúdia, nevyhnutná pre rozvoj

schopností a kompetencií budúceho učiteľa. Teoretickou bázou formovania koncepcie inštitucionálnej prípravy na učiteľskú profesiu sa tak stáva zvýšenie multidisciplinárneho obsahu štúdia s využitím interdisciplinárnych prístupov všetkých spoločenských vied, najmä však pedagogiky, psychológie a filozofie.

Literatúra

- LOKŠOVÁ, I., LOKŠA, J. *Cez relaxáciu k tvorivosti v škole*. Prešov, ManaCon 1996.
- LOKŠOVÁ, I., LOKŠA, J. *Pozornosť, motivácia, relaxácia a tvorivosť detí ve škole*. Praha, Portál 1999.
- LOKŠOVÁ, I., LOKŠA, J. *Teória a prax tvorivého vyučovania*. Prešov, ManaCon 2001.
- PODHRADSKÝ, D. Prejav jeho magnificencie, pána rektora na vedeckej medzinárodnej interdisciplinárnej konferencii. In *Výchova a vzdelávanie na prelome tisícročí*. Košice – Herľany, UPJŠ 1999, s. 8.
- ŠVEC, Š. Poňatia kreativity a tvorivá škola. In *Tvorivá škola*. Brno, PdF MU 1998.
- ŠVEC, Š. Humanistická didaktika a školovanie. In KHUN, P. a kol. *Humanizácia výchovy a vzdelávania*. Bratislava, ŠPÚ 1994, s. 24–48.
- TURNER, D. Computers in Education. In *Výchova a vzdelávanie na prelome tisícročí*. Košice – Herľany, UPJŠ 1999, s. 19–26.

LOKŠOVÁ, I. Koncepcia tvorivého vyučovania. *Pedagogická orientace* 2002, č. 3, s. 55–70. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: Doc. Dr. Irena Lokšová, CSc., Prírodovedecká fakulta UPJŠ v Košiciach, Katedra filozofie, pedagogiky a psychológie, Mánesova 23, SK-040 01 Košice